

УДК 519.21

Властивості розподілу випадкової неповної суми заданого знакозмінного ряду Люрота з незалежними коефіцієнтами

М. В. Працьовитий, Ю. В. Хворостіна

(Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова)

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджується випадкова величина τ , яка є випадковою неповною сумою знакозмінного ряду Люрота з незалежними коефіцієнтами. Доведено критерії належності її розподілу кожному з трьох чистих лебегівських типів (чисто дискретному, чисто абсолютно неперервному і чисто сингулярно неперервному). Досліджено поведінку модуля характеристичної функції випадкової величини τ на нескінченості. Знайдено умову, при якій функція розподілу τ зберігає фрактальну розмірність Хаусдорфа-Безиковича.

Ключові слова: знакозмінний ряд Люрота, випадкова неповна сума (підсума) знакозмінного ряду Люрота, нескінченні згортки Бернуллі, модуль характеристичної функції випадкової величини, лебегівська структура розподілу, розмірність Хаусдорфа-Безиковича.

АБСТРАКТ. In the paper we study the random variable τ , which is a random partial sum of the alternating Luroth series with independent coefficients. We derive necessary and sufficient conditions for distribution of random variable τ to belong to each of the three pure Lebeg's types (pure discrete, pure absolutely continuous or a pure singularly continuous). We study the behavior module characteristic function of the random variable τ to infinity. The conditions of preserving the fractal Hausdorff-Besicovitch dimension of the probability distribution function of the random variable τ are also found.

Keywords: alternating Luroth series, random incomplete sum (subsum) of alternating Luroth series, infinite Bernoulli convolutions, module characteristic function of the random variable, Lebesgue structure of probability distribution, Hausdorff-Besicovitch dimension.

ВСТУП

Нехай (a_k) – задана послідовність натуральних чисел,

$$s_k = a_k(a_k + 1), \quad A_k = s_1 s_2 \dots s_{k-1} a_k.$$

Тоді $A_{k+1} = A_k(a_k + 1)a_{k+1}$. Числовий ряд

$$\sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1}}{A_k}, \tag{1}$$

називається знакозмінним рядом Люрота, при цьому a_k називається його k -тим натуральним елементом. Відомо [11], що будь-яке ірраціональне число $x \in (0; 1]$ розкладається єдиним чином у знакозмінний ряд Люрота, одні раціональні числа розкладаються в ряд з періодичною послідовністю натуральних елементів, а інші – представляються частинною сумою знакозмінного ряду Люрота двома різними способами.

Розглядається випадкова величина (в.в.)

$$\tau = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1} \tau_k}{A_k}, \tag{2}$$

де (τ_k) – послідовність незалежних випадкових величин, які набувають значень 0 і 1 з ймовірностями p_{0k}, p_{1k} відповідно, причому $p_{0k} + p_{1k} = 1$. Розподіл в.в. τ є нескінченною згорткою Бернуллі, керованою рядом (1). Згідно з теоремою Джессена-Вінтнера [9] випадкова величина τ має чистий лебегівський тип розподілу: чисто дискретний, чисто абсолютно неперервний або чисто сингулярний, причому критерій дискретності є наслідком відомої теореми П. Леві [12]: розподіл τ є дискретним тоді і тільки тоді, коли

$$M \equiv \prod_{k=1}^{\infty} \max\{p_{0k}, p_{1k}\} > 0.$$

Множина всіх неповних сум $E(a_n) = \{x : x = \sum_{k \in K \subset \mathbb{N}} \frac{(-1)^{k-1}}{A_k}, K \in 2^{\mathbb{N}}\}$ ряду Люрота, визначеного послідовністю (a_n) , є ніде не щільною множиною нульової міри Лебега, якщо нерівність $a_n \neq 1$ виконується нескінченну кількість разів ([5]). Тому абсолютно неперервний розподіл можливий лише за умови $a_n = 1$ для всіх n , більших деякого n_0 . Саме по цій причині даний випадок заслуговує на окрему увагу.

У цій роботі ми шукаємо вичерпну відповідь на питання про лебегівську структуру (лебегівський тип) розподілу τ , тополого-метричні та фрактальні властивості спектра розподілу (мінімального замкнутого носія), а також поведінку модуля характеристичної функції $f_{\tau}(t) = M e^{it\tau}$ на нескінченності.

1. НЕГА-ДВІЙКОВЕ ЗОБРАЖЕННЯ ТА ЙОГО ГЕОМЕТРІЯ

Випадок $a_n = 1$ для всіх $n \in \mathbb{N}$, для якого множина неповних сум $E(a_n)$ ряду Люрота є відрізком, потребує окремого розгляду.

Відомо, що для довільного $x \in [-\frac{2}{3}; \frac{4}{3}]$ існує послідовність (α_n) , $\alpha_n \in \{0; 1\}$, така, що

$$x = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{\alpha_n}{(-2)^{n-1}} = \frac{\alpha_1}{2^0} - \frac{\alpha_2}{2^1} + \frac{\alpha_3}{2^2} - \frac{\alpha_4}{2^3} + \dots \equiv \bar{\Delta}_{\alpha_1 \alpha_2 \dots \alpha_k \dots}^2.$$

Символічний (скорочений) запис $\bar{\Delta}_{\alpha_1 \alpha_2 \dots \alpha_k \dots}^2$ називається *нега-двійковим зображенням*. Раціональні числа відрізка $[-\frac{2}{3}; \frac{4}{3}]$ мають періодичне нега-двійкове зображення, а деякі з них мають два формально різних зображення $\bar{\Delta}_{\alpha_1 \dots \alpha_m 0(01)}^2$ і $\bar{\Delta}_{\alpha_1 \dots \alpha_m 1(10)}^2$.

Це зображення має геометрію, яка відмінна від геометрії класичного двійкового зображення:

$$x = \frac{\alpha_1}{2} + \frac{\alpha_2}{2^2} + \dots + \frac{\alpha_n}{2^n} + \dots \equiv \Delta_{\alpha_1 \alpha_2 \dots \alpha_n \dots}^2.$$

Вона відображається у властивостях циліндричних множин.

Нехай $(c_1, c_2, \dots, c_m)$ — фіксований набір нулів та одиниць. Циліндром рангу m з основою $c_1 c_2 \dots c_m$, що відповідає нега-двійковому зображенню, називається множиною $\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2$ всіх чисел, які мають зображення $\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m \alpha_{m+1} \dots \alpha_{m+j} \dots}^2$, $\alpha_{m+j} \in \{0, 1\}$, $j \in \mathbb{N}$.

Циліндри мають властивості:

1. $\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2 = \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m 0}^2 \cup \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m 1}^2$.
2. Циліндр $\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2$ є відрізком, причому

$$\bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_{2k-1}}^2 = \left[\sum_{n=1}^{2k-1} \frac{(-1)^{n-1} c_n}{2^{n-1}} - \frac{1}{3 \cdot 2^{2k-3}}; \sum_{n=1}^{2k-1} \frac{(-1)^{n-1} c_n}{2^{n-1}} + \frac{1}{3 \cdot 2^{2k-2}} \right];$$

$$\bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_{2k}}^2 = \left[\sum_{n=1}^{2k} \frac{(-1)^{n-1} c_n}{2^{n-1}} - \frac{1}{3 \cdot 2^{2k-1}}; \sum_{n=1}^{2k} \frac{(-1)^{n-1} c_n}{2^{n-1}} + \frac{1}{3 \cdot 2^{2k-2}} \right].$$
3. $\max \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k-2} 0}^2 = \min \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k-2} 1}^2$;
 $\min \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k-1} 0}^2 = \max \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k-1} 1}^2$.
4. $\text{diam} \bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_m}^2 = |\bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_m}^2| = \frac{1}{2^{m-1}}$.
5. Основне метричне відношення:

$$\frac{|\bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_m i}^2|}{|\bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_m}^2|} = \frac{1}{2}.$$

6. Для будь-якої послідовності (c_n) має місце рівність

$$\bigcap_{m=1}^{\infty} \bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_m}^2 = \bar{\Delta}_{c_1 c_2 \dots c_m \dots}^2.$$

Лема 1. *Строго зростаюча функція*

$$y = f(x) = \frac{1}{3} + \frac{1}{2}x,$$

яка відображає відрізок $[-\frac{2}{3}; \frac{4}{3}]$ на $[0; 1]$, коректно визначається рівністю

$$f(\bar{\Delta}_{a_1 a_2 \dots a_n \dots}^2) = \Delta_{a_1[1-a_2]a_3[1-a_4]a_5 \dots}^2. \quad (3)$$

Доведення. Справді, якщо $x = \bar{\Delta}_{a_1 a_2 \dots a_n \dots}^2$, то

$$\begin{aligned} \frac{1}{3} + \frac{1}{2}x &= \frac{1}{3} + \frac{1}{2} \left(\sum_{k=1}^{\infty} \frac{a_{2k-1}}{2^{2k-2}} - \sum_{k=1}^{\infty} \frac{a_{2k}}{2^{2k-1}} \right) = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{a_{2k-1}}{2^{2k-1}} + \left(\frac{1}{3} - \sum_{k=1}^{\infty} \frac{a_{2k}}{2^{2k}} \right) = \\ &= \sum_{k=1}^{\infty} \frac{a_{2k-1}}{2^{2k-1}} + \sum_{k=1}^{\infty} \frac{1-a_{2k}}{2^{2k}} = \Delta_{a_1[1-a_2]a_3[1-a_4]a_5 \dots}^2. \end{aligned}$$

Коректність означення функції f рівністю (3) могла б бути порушеною, якщо для двох різних нега-двійкових зображень числа

$$x = \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m 0(01)}^2 = \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m 1(10)}^2$$

рівність (3) давала б різні результати (значення). Але

$$\begin{aligned} f(\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k-1} 0(01)}^2) &= \Delta_{c_1[1-c_2] \dots [1-c_{2k-2}]c_{2k-1} 1(00)}^2, \\ f(\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k-1} 1(10)}^2) &= \Delta_{c_1[1-c_2] \dots [1-c_{2k-2}]c_{2k-1} 0(11)}^2 = \Delta_{c_1[1-c_2] \dots [1-c_{2k-2}]c_{2k-1} 1(00)}^2, \\ f(\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k} 0(01)}^2) &= \Delta_{c_1[1-c_2] \dots [1-c_{2k}] 1(00)}^2, \\ f(\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_{2k} 1(10)}^2) &= \Delta_{c_1[1-c_2] \dots [1-c_{2k}] 0(11)}^2 = \Delta_{c_1[1-c_2] \dots [1-c_{2k}] 1(00)}^2. \end{aligned}$$

Тому $f(\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m 0(01)}^2) = f(\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m 1(10)}^2)$ для будь-якого набору $(c_1, c_2, \dots, c_m)$ цифр двійкового алфавіту. $\square$

2. ЛЕБЕГІВСЬКА СТРУКТУРА РОЗПОДІЛУ

Лема 2. *Випадкова величина*

$$\psi = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n \psi_n}{2^n},$$

де ψ_n – незалежні в. в. такі, що $P\{\psi_k = 0\} = \frac{1}{2} = P\{\psi_k = 1\}$, має рівномірний на відріжку $[-\frac{2}{3}; \frac{4}{3}]$ розподіл.

Доведення. Для доведення цього факту досить показати, що для довільного циліндра $\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2$ має місце рівність

$$P\{\psi \in \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2\} = \frac{1}{2} |\bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2| = \frac{1}{2^m}.$$

Оскільки випадкові величини ψ_k незалежні і мають вказані розподіли, то

$$P\{\psi_1 = c_1, \psi_2 = c_2, \dots, \psi_n = c_n, \dots\} = \prod_{k=1}^{\infty} p_{c_k k} = \lim_{m \rightarrow \infty} \frac{1}{2^m} = 0.$$

Враховуючи геометрію знакозмінного ряду Люрота (властивості циліндричних множин неповних сум ряду), маємо

$$P\{\psi \in \bar{\Delta}_{c_1 \dots c_m}^2\} = P\{\psi_1 = c_1, \psi_2 = c_2, \dots, \psi_m = c_m\} = \prod_{k=1}^m p_{c_k k} = \frac{1}{2^m},$$

що й вимагалось довести. $\square$

Наслідок 1. Якщо існує $n_0 \in \mathbb{N}$ таке, що при $n \geq n_0$ для послідовності незалежних випадкових величин ψ'_n виконуються рівності $P\{\psi'_n = 0\} = \frac{1}{2} = P\{\psi'_n = 1\}$, то розподіл випадкової величини

$$\psi' = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n \psi'_n}{2^n}$$

є кусково рівномірним.

Справді, випадкову величину ψ' можна подати у вигляді:

$$\psi' = \hat{\psi} + \frac{1}{2^{n_0}} \psi,$$

де $\hat{\psi} = \sum_{k=0}^{n_0-1} \frac{(-1)^k \psi_n}{2^k}$, а ψ – рівномірно розподілена випадкова величина за лемою 2.

Враховуючи геометрію циліндричних зображень точок множини неповних сум даного ряду, в.в. ψ' є рівномірно розподіленою на всіх циліндричних відрізках n_0 -го рангу таких, що $\Delta_{j_1 j_2 \dots j_{n_0}}, p_{j_k k} > 0, k = \overline{1, n_0}$. $\square$

Нехай

$$\delta_k(x) = \delta_k(\bar{\Delta}_{a_1(x) a_2(x) \dots a_n(x) \dots}^2) = \begin{cases} a_k(x), & \text{якщо } k \text{ – непарне,} \\ 1 - a_k(x), & \text{якщо } k \text{ – парне.} \end{cases}$$

Теорема 1. 1. Неперервно розподілена випадкова величина

$$\tau_0 = \bar{\Delta}_{\tau_1 \tau_2 \dots \tau_k \dots}^2,$$

нега-двійкові цифри τ_k якої є незалежними і мають розподіли:

$$P\{\tau_k = i\} = p_{ik}, \quad i \in \{0; 1\},$$

має: 1.1 абсолютно неперервний розподіл, якщо

$$L \equiv \sum_{k=1}^{\infty} (1 - 2p_{\delta_k k})^2 < \infty,$$

причому експоненціальний розподіл зі щільністю $f(x) = \frac{\beta}{e^{\beta-1}} \cdot e^{\beta x}, -\infty < \beta < \infty$, якщо

$$p_{0k} = \begin{cases} (1 + e^{\frac{\beta}{2^k}})^{-1} & \text{при непарних } k, \\ 1 - (1 + e^{\frac{\beta}{2^k}})^{-1} & \text{при парних } k; \end{cases}$$

1.2 сингулярний, якщо $L = \infty$.

2. Її функція розподілу зберігає фрактальну розмірність Хаусдорфа-Безиковича тоді і тільки тоді, коли у матриці $\|p_{ik}\|$ відсутні нулі і

$$\lim_{k \rightarrow \infty} p_{0k} = \frac{1}{2}.$$

Доведення. З леми 1 випливає, що випадкові величини

$$\tau_0 = \bar{\Delta}_{\tau_1 \tau_2 \dots \tau_n \dots}^2 \quad \text{і} \quad \bar{\tau} = \Delta_{\tau_1 [1-\tau_2] \tau_3 [1-\tau_4] \dots}^2$$

де τ_n – незалежні випадкові величини, що мають розподіл $P\{\tau_k = i\} = p_{ik}$, $i = \{0; 1\}$, мають еквівалентні розподіли.

З незалежності членів послідовності (τ_n) випливає незалежність членів послідовності (τ'_n)

$$\tau'_n = \begin{cases} \tau_n & \text{при непарних } n, \\ 1 - \tau_n & \text{при парних } n. \end{cases}$$

Оскільки властивості розподілу випадкової величини

$$\bar{\tau} = \Delta_{\tau'_1 \tau'_2 \dots \tau'_n \dots}^2$$

вивчались у роботах [3, 13, 14], то, проінтерпретувавши відомі факти для $\bar{\tau}$ у термінах означення в.в. τ , ми отримуємо перше твердження з використанням результатів статей [13, 14], а друге – роботи [3]. $\square$

Наслідок 2. Якщо $p_{0k} = p_0 = \text{const} \neq \frac{1}{2}$, причому $0 < p_0 < 1$, то функція розподілу в.в. τ є строго зростаючою сингулярною функцією ($\lambda\{x : F'(x) \neq 0\} = 0$), причому для її математичного сподівання та дисперсії мають місце рівності:

$$M\tau = \frac{2}{3}p_1; \quad D\tau = \frac{3}{4}p_0p_1.$$

Справді, оскільки

$$\tau = \tau_1 - \frac{1}{2} \left(\tau_2 - \frac{\tau_3}{2} + \dots \right) = \tau_1 - \frac{1}{2} \hat{\tau},$$

де випадкові величини τ , $\hat{\tau}$ мають однаковий розподіл, то, враховуючи властивості математичного сподівання, маємо

$$M\tau = M\tau_1 - \frac{1}{2}M\hat{\tau}.$$

Звідси

$$M\tau = \frac{2}{3}p_1.$$

За означенням та властивостями дисперсії маємо

$$D\tau = M(\tau - M\tau)^2 = M\tau^2 - (M\tau)^2.$$

$$D\tau = D\left(\tau_1 + \left(-\frac{1}{2}\right)\hat{\tau}\right) = D\tau_1 + \frac{1}{4}D\hat{\tau}.$$

Звідси

$$D\tau = \frac{3}{4}D\tau_1 = \frac{3}{4}(M\tau_1^2 - (M\tau_1)^2) = \frac{3}{4}(p_1 - p_1^2) = \frac{3}{4}p_0p_1. \quad \square$$

Наступне твердження узагальнює попередні результати про лебегівські властивості розподілу в.в.т.

Теорема 2. *Неперервний розподіл випадкової величина τ є:*

- 1) абсолютно неперервним, якщо існує $n_0 \in \mathbb{N}$ таке, що для всіх $n \geq n_0$ має місце рівність $a_n = 1$, і виконується умова:

$$\prod_{k=1}^{\infty} \left(\sqrt{p_{0k} \cdot \frac{1}{2}} + \sqrt{p_{1k} \cdot \frac{1}{2}} \right) > 0 \sim L \equiv \sum_{k=1}^{\infty} \left(\frac{1}{2} - p_{0k} \right)^2 < \infty; \quad (4)$$

- 2) чисто сингулярним в решті випадків, тобто $L = \infty$ або $a_n \neq 1$ нескінченну кількість разів.

Доведення. Нехай $M = 0$ і елементи знакозмінного ряду Люрота $a_n = 1$ для всіх n більших деякого n_0 . При $n_0 > 1$ представимо випадкову величину τ у вигляді

$$\tau = \tau^{(1)} + \tau^{(2)},$$

$$\text{де } \tau^{(1)} = \sum_{j=1}^{n_0-1} \frac{\tau_j (-1)^{j+1}}{A_j} \quad \text{і} \quad \tau^{(2)} = \frac{(-1)^{n_0-1}}{A_{n_0-1}(a_{n_0-1} + 1)} \sum_{k=n_0}^{\infty} \frac{\tau_k (-1)^k}{2^k}.$$

Випадкові величини $\tau^{(1)}$ і $\tau^{(2)}$ є незалежними, бо незалежними є випадкові величини τ_n . Випадкова величина $\tau^{(1)}$ має дискретний розподіл, а тому випадкові величини τ і $\tau^{(2)}$ мають одночасно абсолютно неперервний чи сингулярно неперервний розподіли.

Тому, не порушуючи загальності, вважатимемо $n_0 = 1$.

Нехай $\{(\Omega_k, B_k, \mu_k)\}$ і $\{(\Omega_k, B_k, \nu_k)\}$ дві послідовності ймовірнісних просторів такі, що для довільного $k \in \mathbb{N}$

$$\Omega_k = \{0; 1\}, \quad B_k - \sigma\text{-алгебра всіх підмножин } \Omega_k,$$

$$\mu_k(0) = p_{0k}, \quad \mu_k(1) = p_{1k}, \quad \nu_k(0) = \frac{1}{2} = \nu_k(1).$$

Очевидно, що $\mu_k \ll \nu_k$ для всіх $k \in \mathbb{N}$. Розглянемо нескінченні добутки ймовірнісних просторів:

$$(\Omega, B, \mu) = \prod_{k=1}^{\infty} (\Omega_k, B_k, \mu_k), \quad (\Omega, B, \nu) = \prod_{k=1}^{\infty} (\Omega_k, B_k, \nu_k).$$

З теореми Какутані [10] випливає, що $\mu \ll \nu$ тоді і тільки тоді, коли

$$\prod_{k=1}^{\infty} \rho(\mu_k, \nu_k) > 0, \quad \text{де } \rho(\mu_k, \nu_k) = \int_{\Omega_k} \sqrt{\frac{d\mu_k}{d\nu_k}} d\nu_k - \text{інтеграл Хелінгера.}$$

У даному випадку

$$\prod_{k=1}^{\infty} \int_{\Omega_k} \sqrt{\frac{d\mu_k}{d\nu_k}} d\nu_k > 0 \Leftrightarrow \prod_{k=1}^{\infty} \left(\sqrt{p_{0k} \cdot \frac{1}{2}} + \sqrt{p_{1k} \cdot \frac{1}{2}} \right) > 0.$$

Використавши розклад Тейлора функції $y = \sqrt{1+x}$, отримаємо, що останній добуток збіжний тоді і тільки тоді, коли збіжним є ряд

$$\sum_{k=1}^{\infty} [(1 - 2p_{0k})^2 + (1 - 2p_{1k})^2] < \infty. \quad (5)$$

Оскільки $(1 - 2p_{0k})^2 + (1 - 2p_{1k})^2 = 2(1 - 2p_{0k})^2$, то ряди (5) і L збігаються одночасно.

Отже, з умови (4) випливає умова абсолютної неперервності міри μ відносно міри ν .

Розглянемо вимірне відображення $\Omega \xrightarrow{f} [-\frac{2}{3}; \frac{4}{3}]$, яке визначене рівністю:

$$\forall \omega = (\omega_1, \dots, \omega_k, \dots) \in \Omega : f(\omega) = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k \omega_k}{2^k}.$$

Для довільної борелівської множини E визначимо образи μ^* і ν^* мір μ і ν під дією відображення f наступним чином:

$$\mu^*(E) = \mu(f^{-1}(E)), \quad \nu^*(E) = \nu(f^{-1}(E)).$$

Міра μ^* співпадає з ймовірнісною мірою P_τ , а міра ν^* – з ймовірнісною мірою P_ψ . За лемою 2 ймовірнісна міра P_ψ еквівалентна мірі Лебега λ . З абсолютної неперервності міри μ відносно міри ν випливає абсолютна неперервність міри μ^* відносно міри ν^* . Оскільки міра ν^* еквівалентна мірі λ , то з умови (4) випливає абсолютна неперервність розподілу випадкової величини τ .

Отже, для неперервно розподіленої в.в. τ , якщо $a_n = 1$ для всіх натуральних n більших деякого n_0 і деяка підпоследовність $p_{\tau_k k}$ досить швидко збігається до $\frac{1}{2}$, то розподіл випадкової величини τ буде абсолютно неперервним, а якщо підпоследовність $p_{\tau_k k}$ збігається до значення, відмінного від $\frac{1}{2}$, або $a_n \neq 1$ для нескінченної множини значень, то розподіл τ буде сингулярним, в останньому випадку – канторівського типу. $\square$

3. АСИМПТОТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ МОДУЛЯ ХАРАКТЕРИСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ

Характеристичною функцією $f_X(t)$ випадкової величини X називається математичне сподівання комплекснозначної випадкової величини e^{itX} , тобто

$$f_X(t) = Me^{itX}.$$

Апарат характеристичних функцій зручний для дослідження структури і властивостей розподілів дійснозначних випадкових величин [10]. Зокрема, відомо [2], що величина

$$L_X = \limsup_{|t| \rightarrow \infty} |f_X(t)|$$

дорівнює:

- 1) 1 для дискретно розподіленої випадкової величини X ;
- 2) 0 для абсолютно неперервно розподіленої випадкової величини X .

Для сингулярних розподілів L_X може набувати всіх значень з $[0; 1]$. Сингулярні розподіли з $L_X = 1$ близькі до дискретних, а з $L_X = 0$ — до абсолютно неперервних. Тому величина L_X характеризує близькість за властивостями сингулярного розподілу до дискретного чи абсолютно неперервного.

Лема 3. *Характеристична функція випадкової величини τ , визначеної рівністю (2), має вигляд*

$$f_\tau(t) = \prod_{k=1}^{\infty} \left(p_{0k} + p_{1k} \exp \frac{(-1)^{k-1} it}{A_k} \right), \quad (6)$$

а її модуль – вираз і оцінку

$$|f_\tau(t)| = \prod_{k=1}^{\infty} |f_k(t)| \geq \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t}{2A_k} \right|, \quad (7)$$

$$\text{де } |f_k(t)| = \sqrt{1 - 4p_{0k}p_{1k} \sin^2 \frac{t}{2A_k}}.$$

Доведення. Використовуючи означення характеристичної функції та властивості математичного сподівання, отримуємо

$$\begin{aligned} f_\tau(t) &= M(e^{it\tau}) = M\left(\exp\left(it \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1} \tau_k}{A_k}\right)\right) = \\ &= M\left(\exp \frac{it\tau_1}{A_1} \cdot \exp \frac{-it\tau_2}{A_2} \cdot \dots \cdot \exp \frac{(-1)^{k-1} it\tau_k}{A_k} \cdot \dots\right) = \\ &= \prod_{k=1}^{\infty} M\left(\exp \frac{(-1)^{k-1} it\tau_k}{A_k}\right) = \prod_{k=1}^{\infty} \left(p_{0k} + p_{1k} \exp \frac{(-1)^{k-1} it}{A_k}\right) = \\ &= \prod_{k=1}^{\infty} \left(\left(p_{0k} + p_{1k} \cos \frac{(-1)^{k-1} t}{A_k}\right) + i(p_{1k} \sin \frac{(-1)^{k-1} t}{A_k})\right) = \prod_{k=1}^{\infty} f_k(t), \end{aligned}$$

i

$$|f_k(t)| = \sqrt{p_{0k}^2 + 2p_{0k}p_{1k} \cos \frac{t}{A_k} + p_{1k}^2} = \sqrt{1 - 4p_{0k}p_{1k} \sin^2 \frac{t}{2A_k}}.$$

Оскільки $4p_{0k}p_{1k} = 4p_{0k}(1 - p_{0k}) \leq 1$, то

$$|f_\tau(t)| = \prod_{k=1}^{\infty} \sqrt{1 - 4p_{0k}p_{1k} \sin^2 \frac{t}{2A_k}} \geq \prod_{k=1}^{\infty} \sqrt{1 - \sin^2 \frac{t}{2A_k}} = \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t}{2A_k} \right|.$$

□

Наслідок 3. Якщо $p_{0k} = \frac{1}{2} = p_{1k}$ для будь-якого $k \in \mathbb{N}$, то має місце рівність

$$|f_\tau(t)| = \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t}{2A_k} \right|.$$

Наслідок 4. Для будь-якої послідовності (t_n) такої, що $|t_n| \rightarrow \infty$ ($n \rightarrow \infty$) має місце нерівність

$$L_\tau \geq \overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t_n}{2A_k} \right|. \quad (8)$$

Справді,

$$L_\tau \geq \overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} |f_\tau(t_n)| = \overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} \prod_{k=1}^{\infty} |f_k(t_n)| \geq \overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t_n}{2A_k} \right|.$$

Дослідимо поведінку модуля характеристичної функції випадкової величини τ на нескінченності.

Теорема 3.

1. Якщо $a_n = 1$ для всіх $n > n_0$, то рівність $L_\tau = 0$ має місце тоді і тільки тоді, коли $\lim_{k \rightarrow \infty} p_{1k} = \frac{1}{2}$.
2. Якщо $a_n \neq 1$ для нескінченної множини значень n , то $L_\tau > 0$.

Доведення. 1. Перше твердження є наслідком відомого факту, доведеного у роботі [1], який стосується характеристичної функції випадкової величини X з незалежними однаково розподіленими випадковими двійковими цифрами.

Справді, оскільки: 1) випадкову величину τ можна подати у вигляді

$$\tau = \tau^{(1)} + \tau^{(2)},$$

$$\text{де } \tau^{(1)} = \sum_{j=1}^{n_0} \frac{\tau_j (-1)^{j+1}}{A_j} \quad \text{і} \quad \tau^{(2)} = \frac{(-1)^{n_0}}{A_{n_0}(a_{n_0} + 1)} \sum_{k=n_0+1}^{\infty} \frac{\tau_k (-1)^k}{2^k}$$

є незалежними випадковими величинами, а тому $f_\tau(t) = f_{\tau^{(1)}}(t) f_{\tau^{(2)}}(t)$; і

2) $L_{\tau^{(1)}} = 1$ (бо в.в. $\tau^{(1)}$ має дискретний розподіл), то величина L_τ визначається $L_{\tau^{(2)}}$ і тому можна, не порушуючи загальності, вважати $n_0 = 0$.

У даному випадку вираз характеристичної функції випадкової величини τ

$$|f_\tau(t)| = \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t}{2^k} \right|$$

співпадає з виразом характеристичної функції випадкової величини X .

2. Нехай нерівність $a_n \neq 1$ виконується нескінченну кількість разів, а саме:

$$a_{n_m} > 1, \quad m = 1, 2, \dots$$

Розглянемо послідовність $t_m = 2\pi A_{n_m}$, яка очевидно прямує до нескінченності при $m \rightarrow \infty$. Для неї

$$|f_\tau(t_m)| \geq \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{2\pi A_{n_m}}{2A_k} \right|,$$

Розглянемо окремо множник нескінченного добутку

$$\left| \cos \frac{\pi A_{n_m}}{A_k} \right| = \begin{cases} 1, & \text{якщо } k \leq n_m, \\ \cos \frac{\pi}{(a_{n_m}+1)a_{n_m+1}(a_{n_m+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k}, & \text{якщо } k > n_m. \end{cases}$$

Якщо $k > n_m$, то

$$\begin{aligned} \cos \frac{\pi}{(a_{n_m}+1)a_{n_m+1}(a_{n_m+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k} &\geq \cos \frac{\pi}{3 \cdot 2^{k-n_m-1}} = \\ &= 1 - 2 \sin^2 \frac{\pi}{3 \cdot 2^{k-n_m}} > 1 - 2 \left(\frac{\pi}{3 \cdot 2^{k-n_m}} \right)^2. \end{aligned}$$

Тоді

$$|f_\tau(t_m)| \geq \prod_{k=n_m+1}^{\infty} \left| \cos \frac{\pi A_{n_m}}{A_k} \right| > \prod_{k=n_m+1}^{\infty} \left(1 - \left(\frac{\pi^2}{9 \cdot 2^{2(k-n_m)-1}} \right) \right). \quad (9)$$

Із збіжності ряду

$$\sum_{k=n_m+1}^{\infty} \frac{\pi^2}{9 \cdot 2^{2(k-n_m)-1}}$$

впливає збіжність останнього добутку нерівності (9) за ознакою збіжності нескінченних добутків [6]: нескінченний добуток $\prod_{k=1}^{\infty} (1 - u_k)$ збігається тоді і тільки тоді,

коли збігається ряд $\sum_{k=1}^{\infty} u_k$.

Отже, згідно наслідку 4

$$L_\tau = \overline{\lim}_{|t| \rightarrow \infty} |f_\tau(t)| > 0.$$

Що і вимагалось довести. □

Теорема 4. Якщо для $n \geq n_0$ і всіх $k > n$ виконується нерівність

$$\frac{k!}{n!} \leq (a_n + 1)a_{n+1}(a_{n+1} + 1) \dots (a_{k-1} + 1)a_k, \quad (10)$$

то має місце рівність $L_\tau = 1$.

Доведення. Розглянемо послідовність $t_n = 2\pi A_n$, де (A_n) – послідовність натуральних чисел, яка визначає знакозмінний ряд Люрота.

Тоді за наслідком 4

$$L_\tau \geq \overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} \prod_{k=1}^{\infty} \left| \cos \frac{t_n}{2A_k} \right|.$$

Але

$$\left| \cos \frac{t_n}{2A_k} \right| = \begin{cases} 1, & \text{якщо } k \leq n, \\ \cos \frac{\pi}{(a_n+1)a_{n+1}(a_{n+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k}, & \text{якщо } k > n. \end{cases}$$

Тому

$$\prod_{k=1}^{\infty} |f_k(t_n)| \geq \prod_{k=n+1}^{\infty} \cos \frac{\pi}{(a_n+1)a_{n+1}(a_{n+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k}.$$

Але при $k > n$ і виконанні нерівності (10)

$$\begin{aligned} \cos \frac{\pi}{(a_n+1)a_{n+1}(a_{n+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k} &\geq \cos \frac{\pi n!}{k!} = \\ &= 1 - 2 \sin^2 \frac{\pi n!}{2k!} > 1 - 2 \left(\frac{\pi n!}{2k!} \right)^2 = 1 - \left(\frac{\pi n!}{\sqrt{2}k!} \right)^2. \end{aligned}$$

Тоді

$$\prod_{k=n+1}^{\infty} \cos \frac{\pi}{(a_n+1)a_{n+1}(a_{n+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k} \geq \prod_{k=n+1}^{\infty} \left(1 - \left(\frac{\pi n!}{\sqrt{2}k!} \right)^2 \right).$$

Згідно з ознакою збіжності нескінченних добутків останній добуток є збіжним, бо ряд $\sum_{k=n+1}^{\infty} \left(\frac{\pi n!}{\sqrt{2}k!} \right)^2$ є збіжним. А отже,

$$\prod_{k=n+1}^{\infty} \cos \frac{\pi}{(a_n+1)a_{n+1}(a_{n+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k} \rightarrow 1 \quad (n \rightarrow \infty).$$

Тому

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \prod_{k=n+1}^{\infty} \cos \frac{\pi}{(a_n+1)a_{n+1}(a_{n+1}+1)\dots(a_{k-1}+1)a_k} = 1.$$

Отже, $L_\tau \geq 1$. Але величина $L_\tau \in [0; 1]$. Тому $L_\tau = 1$. □

Зауваження 1. Теорема 4 свідчить про близькість сингулярно неперервного розподілу випадкової величини τ при умові (10) до дискретного.

Наслідок 5. Якщо $a_{n+1} > a_n$ для всіх $n \in \mathbb{N}$, то має місце рівність $L_\tau = 1$.

Справді, з умови $a_{n+1} > a_n$ випливає нерівність (10) для всіх $k > n$.

Зауваження 2. Умови наслідку 5 більш обмежливі ніж умови теореми 4, про що свідчить наступний приклад.

Приклад. Нехай $a_{2m-1} = 2m - 1$ і $a_{2m} = a_{2m-1}$ для всіх $m \in \mathbb{N}$. Тоді очевидно умови наслідку 5 виконуються не для всіх $n \in \mathbb{N}$. Але для довільних n і k натуральних таких, що $k > n$, справедливі нерівності

$$\begin{aligned} (a_n + 1)a_{n+1}(a_{n+1} + 1) \dots (a_{k-1} + 1)a_k &\geq n(n+1)(n+2) \dots k \geq \\ &\geq (n+1)(n+2)(n+3) \dots (n - (k - n)) = \frac{k!}{n!}, \end{aligned}$$

тобто виконуються умови теореми 4.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Гончаренко Я.В. Асимптотичні властивості характеристичної функції випадкової величини з незалежними двійковими цифрами та згортки сингулярних розподілів ймовірностей // Наук. записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. Фізико-математичні науки. – 2002. – №3. – С. 376–390.
- [2] Лукач Е. Характеристические функции. – Москва: Наука, 1979. – 424 с.
- [3] Працьовитий М. В., Торбін Г. М. Фрактальна геометрія та перетворення, що зберігають розмірність Хаусдорфа-Безиковича // Динамічні системи: Праці Українського математичного конгресу–2001. – Київ: Ін-т математики НАН України, 2003. – С. 77–93.
- [4] Працьовитий М. В. Фрактальний підхід у дослідженнях сингулярних розподілів. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 1998. – 296 с.
- [5] Працьовитий М.В., Хворостіна Ю.В. Множина неповних сум знакозмінного ряду Лյурота та розподіли ймовірностей на ній // Наук. час. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 1. Фіз-мат. науки. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – №10.—С.14–28.
- [6] Титчмарш Е. Теория функций: Пер. с англ. – 2-е изд. перераб. – М.: Наука, 1980. – 464 с.
- [7] Albeverio S., Pratsiovytyi M., Torbin G. Fractal probability distributions and transformations preserving the Hausdorff–Besicovitch dimension // Ergodic Theory Dynam. Systems. – 2004. – Vol. 24, no. 1. – P. 1–16.
- [8] Billingsley P. Ergodic theory and information. – New York: John Willey and Sons, 1965.
- [9] Jessen B., Wintner A. Distribution functions and the Riemann zeta function // Trans. Amer. Math. Soc. – 1935. – Vol. 38, no. 1. – P. 48–88.
- [10] Kakutani S. Equivalence of infinite product measures // Ann. of Math. – 1948. – Vol. 49. – P. 214–224.
- [11] Kalpazidou S., Knopfmacher A., Knopfmacher J., Lüroth-type alternating series representations for real numbers, Acta Arith **55** (1990), 311–322.
- [12] Lévy P. Sur les séries dont les termes sont des variables éventuelles indépendantes // Studia Math. – 1931. – Vol. 3. – P. 119–155.
- [13] Marsaglia G. Random variables with independent binary digits. – Ann. Math. Statist. – 1971. – Vol. 12, no. 6. – P. 1922–1929.
- [14] Salem R. On some singular monotonic functions which are strictly increasing // Trans. Amer. Math. Soc. – 1943. – Vol. 53, no. 3. – P. 427–439.